

Наталя ПОПОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-6522-3908

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *popovych-dejgolos@ukr.net*

РОЛЬ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО

Останнім часом посилюється інтерес до риторики як навчальної дисципліни в школах нового типу. Сучасна школа висуває багато вимог до вчителя. Однією з таких вимог щодо володіння педагогом риторичною майстерністю. Багато є підручників, які спрямовані на розширення сфери мисленнєво-мовленнєвих навичок школярів середніх класів з метою формування риторичної особистості. Важливу роль у формуванні навичок гарного мовлення відіграє виразне читання. Вчитель-словесник може вплинути на учнів добірним, яскравим словом, якщо його мовлення буде виразним.

Проблемі вдосконалення виразного читання присвятили свої праці такі вчені, як Б. Буяльський, Д. Будянський, Н. Волошина, Н. Гавриш, А. Капська, І. Кардаш, Т. Мішеніна, Є. Пасічник, Г. Олійник та ін. Теоретичні засади вивчення виразного читання становили праці таких лінгводидактів, як А. Богуш, Ж. Горіна, Н. Бабич, Г. Сагач, М. Пентелюк та ін. Дослідники вважають, що виразне читання є складним і творчим процесом, коли вчитель-словесник допомагає вихованцям зрозуміти суть твору, його своєрідність. Це найкращий вплив на учнів.

Метою статті є дослідити аспекти вивчення виразного читання в середніх класах у ЗЗСО.

У статті проаналізовано від чого залежить успіх виразного читання, а саме від дихання, дикції голосу. Кожному вчителю-словеснику зі своїми вихованцями необхідно працювати над вдосконаленням навичок виразного читання з метою підвищення професійної майстерності, над технікою мовлення. Виразне читання художнього тексту вчителем сприяє не лише формуванню мовного чуття, духовного прозріння учнів, але й розумінню ними зв'язку змісту тексту, інтонації та смислової виразності, стимулює розвиток творчого мовлення.

Ключові слова: техніка мовлення, дихання, дикція, голос, логічний наголос.

Natalia POPOVYCH,

orcid.org/0000-0001-6522-3908

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) *popovych-dejgolos@ukr.net*

THE ROLE OF EXPRESSIVE READING IN UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS IN GENERAL SECONDARY SCHOOL

Lately, interest towards rhetoric as an academic discipline in new type schools has increased. Modern schools make many demands from teachers. One of these demands is that teachers should have rhetorical skills. There are many textbooks aiming to increase the range of thinking and speaking skills of middle school students with a purpose to form a rhetorical personality. Expressive reading plays a key role in shaping good speaking skills. A teacher-linguist can influence their students with a well-chosen, vivid word if their speech is expressive.

Such scientists as B. Buial'skyi, D. Budianskyi, N. Voloshyna, N. Havrysh, A. Kapska, I. Kardash, T. Mishenina, Ye. Pasichnyk, H. Oliinyk and others have dedicated their works to the problem of the expressive reading improvement. Theoretical foundations of the expressive reading studies were formed by such didactic linguists as A. Bohush, Zh. Horina, N. Babych, H. Sahach, M. Penteliuk and others. Researchers believe that expressive reading is a complex and creative process when a teacher-linguist helps students understand the essence of the work, its peculiarity. This is the best influence on students.

The purpose of the article is to investigate the aspects of studying expressive reading in middle grades in General Secondary School.

The article analyzes what determines the success of expressive reading, namely, breathing and voice diction. Every teacher-linguist needs to work with their students on improving expressive reading abilities in order to increase professional skills of speech techniques. The teacher's expressive reading of a literary text contributes not only to the formation of a linguistic sense, spiritual insight of students, but also to their understanding of the connection between the content of the text, intonation and semantic expressiveness, as well as stimulates the development of creative speech.

Key words: speech technique, breathing, diction, voice, logical emphasis.

Постановка проблеми. Незважаючи на низку наукових праць, досліджень виразного читання на уроках української мови та літератури в ЗЗСО ще не достатньо досліджено. Останнім часом посилюється інтерес до риторики як навчальної дисципліни в школах нового типу, а особливо до техніки виразного читання. Через те подальших наукових розвідок потребують такі аспекти проблеми як засоби логіко-емоційної виразності в процесі виразного читання, специфіка формування навичок виразного читання.

Актуальність дослідження впливає з постійної зацікавленості лінгводидактів як удосконалити техніку виразного читання. Актуальною вона є тому, що сьогодні як ніколи посилюється інтерес до поглибленого вивчення техніки мовлення у школі нового типу. Сучасна школа висуває багато вимог до вчителя. Однією з таких вимог щодо володіння педагогом риторичною майстерністю.

Аналіз досліджень. Багато є підручників, які спрямовані на розширення сфери мисленнєво-мовленнєвих навичок школярів середніх класів з метою формування риторичної особистості. Важливу роль у формуванні навичок гарного мовлення відіграє виразне читання. Вчитель-словесник може вплинути на учнів добірним, яскравим словом, якщо його мовлення буде виразним. Проблемі вдосконалення виразного читання присвятили свої праці такі вчені, як Б. Буяльський, Д. Будянський, Н. Волошина, Н. Гавриш, А. Капська, І. Кардаш, Т. Мішеніна, Є. Пасічник, Г. Олійник та ін. Теоретичні засади вивчення виразного читання становили праці таких лінгводидактів як А. Богуш, Ж. Горіна, Н. Бабич, Г. Сагач, М. Пенделюк та ін. Дослідники вважають, що виразне читання є складним і творчим процесом, коли вчитель-словесник допомагає вихованцям зрозуміти суть твору, його своєрідність. Це найкращий вплив на учнів.

Метою статті є висвітлення техніки виразного читання в ЗЗСО.

Поставлена мета визначила необхідність вирішення таких завдань: 1) розглянути теоретичні засади вивчення техніки виразного читання; 2) узагальнити загальні погляди у педагогіці, що відображають стан вивчення даного питання; 3) визначити основні аспекти вивчення основних компонентів виразного читання; 4) проаналізувати основні компоненти виразного читання (дихання, дикція, голос, пауза, логічний наголос).

Виклад основного матеріалу. Немає науки, яка навчила б добре бачити або чути, але є наука, що може навчити добре говорити – це виразне читання, а ширше – виразне мовлення, риторика

(Бабич, 1990: 140). Основи ораторського мистецтва були закладені ще античними риториками (Аристотелем, Цицероном, Демосфеном, Квінтіліаном та ін.). Риторика разом з іншими лінгвістичними науками здатна розвивати вміння точно і виразно висловлювати власні думки, переконувати в правильності своїх міркувань, уміння володіти мистецтвом промовистої комунікації. Через це в школах Давньої Греції та Риму особливу увагу звертали на правильну вимову, на мелодику та ритм. А це особливо важливо для майбутнього вчителя, який повинен сам добре володіти ораторським мистецтвом і застосовувати риторичні вміння на практиці.

Практика свідчить, що у багатьох педагогів є проблеми, пов'язані з технікою та логікою мовленнєвої діяльності. Вчитель у якого мовлення не виразне, погано впливає на розвиток школярів. А вчитель, який майстерно володіє засобами педагогічної риторики, вміє виразно читати і розповідати, то у нього гарно читають і розповідають учні. Тому виразне читання у школі нового типу має велике значення для вчителя та його вихованців. Уміння виразно читати належить до фахових мовленнєвих умінь учителя-словесника, що є однією з ознак його професійної майстерності.

Однією з граней педагогічної майстерності вчителя є артистизм. «Внутрішніми детермінантами артистизму словесника виступають майстерне володіння словом, дикцією, інтонаційною виразністю мовлення, мімікою, жестами, що робить його розповідь живою, захоплюючою. А мистецтво художньо-виразного читання дає змогу пробудити в учнів відповідні почуття, сформувати позитивне ставлення до літературного твору і його автора» (Куцевол, 2009: 153).

Введення риторики на уроки української мови та літератури (виразне читання), як супровідного матеріалу, сприятиме:

- 1) розвитку логічного, багатого та образно-піднесеного мовлення учнів;
- 2) формуванню культури спілкування мовлення щодо звукової сторони мовлення;
- 3) вихованню вербальної та невербальної творчості.

Важливу роль у виразному читанні відіграють як вербальні засоби мови, так і невербальні. Особливу увагу на уроках з української літератури учитель-філолог повинен звертати на техніку мовлення, логіку читання та емоційно-образну виразність як важливі ознаки риторичної культури особистості.

В основі розвитку виразного читання повинні бути задіяні вправи з розвитку і контролю дихання, дикції

та голосу. Найбільший вплив на свідомість і почуття учнів має голос вчителя. Особливу увагу на уроках з української літератури необхідно приділяти голосу, милозвучності, мелодійності, гнучкості, висоті, діапазону, силі, тривалості. Учитель повинен постійно контролювати правильність і чіткість вимови учнями звуків, слів, фраз. Тобто слідкувати за дикцією учнів. До умов правильної дикції відносять:

- 1) контроль мовлення щодо темпу;
- 2) уникнення монотонного мовлення;

3) недопускання ковтання у словах останніх складів та останніх слів у реченнях. Потрібно пам'ятати, що дикція залежить від дихання і голосу. Розвивати дикцію можна за допомогою різноманітних вправ, скоромовок, орфоепії.

Засобами відтворення тексту є логічний наголос, паузи та інтонація. Особливо важливе значення для виразного читання має логічний наголос, від якого залежить зміст речення. Текст потрібно читати так, щоб передати зміст інтонаційно, виразити власне ставлення до подій або героїв тексту, їхніх учинків. Від виникнення образних уявлень у вчителя до пробудження почуттів у школярів лежить шлях емоційної виразності процесу читання.

Художнє слово, яке виразно звучить із уст учителя в класі, пробуджує в учнів почуття і думки, створює атмосферу збагачення й духовного очищення, впливає на формування асоціативного мислення, мовно-естетичних смаків і навичок красномовства.

З погляду риторики, паузи допомагають учням уникнути в їхньому мовленні поспішності, уривчастості, сприяють формуванню свідомого читання, правильного розподілу дихання. Школярі повинні усвідомити як «читаються» розділові знаки (кома, крапка, крапка з комою, дві крапки, три крапки, тире).

Розставляючи у тексті логічні наголоси і паузи учні вчаться складати партитуру тексту. За допомогою риторичної культури, засобами техніки мовлення та виразності читання вихованці мають дотримуватися:

- 1) правильного темпу та ритму читання;
- 2) вимовляти слова чітко та виразно;
- 3) правильно за допомогою голосу передавати розділові знаки;

4) виділяти найважливіші за змістом слова посиленням голосом (логічним наголосом) та ін.

Вчителям-філологам потрібно добре володіти технікою мовлення, працювати над комбінованим диханням, голосом, дикцією, правильною вимовою та наголошенням слів, щоб не було порушення орфоепічних норм. Кожен вчитель повинен

удосконалювати навички виразного читання й мовлення для того, щоб передати свої знання учням. Педагог, який досконало володіє мовленнєвою культурою, зокрема виразністю мовлення, формує мовну освіту майбутнього покоління. Від майстерного мовлення педагога залежить інтелектуальний потенціал його вихованців, естетичні ідеали й успішна комунікація.

Лінгводидакти вважають, що виразне читання є складним і творчим процесом, коли вчитель-словесник допомагає вихованцям зрозуміти суть твору, його своєрідність. Це найкращий вплив на учнів.

Педагог повинен добре володіти ознаками виразного читання, щоб допомагати учням. На думку Н. Гоголь, через мистецтво виразного читання вчитель-словесник допомагає учням глибше зрозуміти ідейно-тематичний зміст художнього твору, його своєрідність, краще відчувати багатогранні почуття героїв (Гоголь, режим доступу: www.didling.org.ua/ojs/index.php/liling/article/view/7|27). Дослідниця вважає, що мовлення вчителя є не тільки свідченням педагогічної культури, засобом вираження та утвердження, а необхідною умовою для досягнення професійної підготовки і майстерності педагога.

Проблему мовлення та виразного читання досліджував Б. Буяльський. Він особливу увагу звертав на техніку мовлення, логіку читання, емоційно-образну виразність. Учений вважав, що мистецтво виразного читання вимагає вміння досконало володіти мовним апаратом та технікою мовлення. Щоб чітко відтворити зміст тексту, що декламується, необхідно розбиратися в логіці читання. Вимоги відтворити почуття, переживання, настрої спонукає оволодіти засобами емоційно-образної виразності (Буяльський, 1990: 20).

Грунтовні методичні поради щодо майстерного виразного читання, оволодіння навичками культурою мовлення, уміння тримати себе перед аудиторією під час читання, спілкування із слухачами за допомогою слова дає А. Капська (Капська, 1990). Дослідниця пропонує вправи на вироблення навичок виразного читання, на постановку дихання й голосу, на визначення логічних наголосів у тексті. А. Капська подає визначення «виразне читання». Вона вважає:

по-перше, читання вголос із дотриманням певної інтонації;

по-друге, мистецтво творчого втілення літературних творів у художньо-організованому усному мовленні;

по-третє, самостійний вид мистецтва, суть якого – у творчому втіленні літературного твору в дійшовому звучному слові;

по-четверте, виконавське мистецтво, матеріалом якого є літературний твір;

по-п'яте, публічне виконання літературних творів (Капська, 1986: 6). Засобами логічної виразності мови являється наголос, пауза та інтонація. При виразному читанні особливу увагу надають інтонації. Види пауз залежать від змісту і форми твору. Важливу роль у будь-якому тексті відіграє логічний наголос, але цей аспект потребує ще вдосконалення.

Теоретичну і практичну частину виразного читання досліджував Г. Олійник. Науковець досліджує техніку мовлення, засоби логіко-емоційної виразності та основні шляхи їх практичного використання. Автор вважає, що важливою умовою досягнення високої професійної підготовки, педагогічної техніки, майстерності вчителя є оволодіння основами теорії і практики мистецтва слова, виразного читання (Олійник, 2001).

Вчитель, який досконало володіє власним мовленням зможе передати своїм вихованцям багатство думок і почуттів художніх творів, загальнолюдські цінності. Для цього вчитель-філолог повинен багато читати, щоб стати добрим оратором. Все це дуже важливо для майбутнього вчителя, який повинен сам добре володіти мистецтвом промовистої комунікації.

Основою виразності мовлення є майстерність вчителя, його захоплення художнім текстом. При читанні художніх текстів досить важливо, щоб правильно була інтонація, міміка і жести. Тобто щоб були правильно розвинуті риторичні здібності. Це має вагоме значення для успішної педагогічної діяльності. Якщо вчитель не володіє вправно словом, то він не зможе навчити учнів, переконувати їх. Педагог повинен вправно володіти словом, висловлюватись гарно, доречно, влучно.

Таким чином, мовлення вчителя-словесника вимагає добре виробленої техніки мовлення, тобто навичок у мовленнєвому диханні, голосотворенні й дикції. За Г. Олійником, техніка мовлення складається з дихання – фізіологічної основи мовлення; голосу – головного інструмента читця; дикції – чіткого вимовляння звуків, слів і виразів; орфоепії – правильної літературної вимови (Олійник, 1995: 14). Без глибокого знання, практичного

засвоєння елементів техніки мовлення не можна досягти виразності читання. Від правильного дихання, яке є основою техніки мовлення, залежить рівномірність звучання мови і краса мовлення. Якщо учень не володіє технікою правильного дихання, тоді він хвилюється і не чітко вимовляє останні склади. Через те потрібно навчитися керувати своїм диханням. Українські дослідники виділяють чотири види мовленнєвого дихання:

- 1) ключичний;
- 2) грудний;
- 3) діафрагмальний;
- 4) реберно-діафрагмальний.

Найбільш досконалим і правильним вважається реберно-діафрагмальний вид мовленнєвого дихання. Щоб навчитися керувати своїм диханням рекомендують спеціальні вправи на відпрацювання техніки комбінованого дихання, скоромовки або невеликі вірші. Кожен віршований рядок потрібно читати на одному видиху.

Особливо важливу роль для навичок виразного читання є оволодіння голосом. Для вдосконалення голосу вчені рекомендують спеціальні вправи для вдосконалення сили голосу.

Якщо в учнів є вади у вимові звуків, то їх потрібно обов'язково виправляти. На сьогодні ефективним засобом є використання мобільних телефонів на які можна записати та проаналізувати своє читання. Звідси зробити висновок над чим потрібно працювати. Вчитель разом з учнями повинен працювати над чистотою мовлення, щоб не було порушень орфоепічних норм, не використовувати діалектизмів, жаргонізмів.

Висновки. Отже, кожному вчителю-словеснику зі своїми вихованцями необхідно працювати над вдосконаленням навичок виразного читання з метою підвищення професійної майстерності над технікою мовлення. Виразне читання художнього тексту вчителем сприяє не лише формуванню мовного чуття, духовного прозріння учнів, але й розумінню ними зв'язку змісту тексту, інтонації та смислової виразності, стимулює розвиток творчого мовлення. Для того, щоб виразно читати будь-який текст потрібно володіти своїм голосом, мати відпрацьовану дикцію, тобто чітку, правильну, родільну вимову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Буяльський Б. А. Поезія усного слова : Азбука виразного читання : книга для вчителя. Київ : 1990, 255 с.
3. Гоголь Наталя. Розвиток навички читання як передумова формування комунікативної компетентності учнів. Режим доступу : www.didling.org.ua/ojs/index.php/ling/article/view/7/27
4. Гоголь Н. В. Виразне читання на уроках української літератури як засіб естетичного виховання в науково-методичній спадщині Н. В. Волошиної. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Педагогічні науки, 2018. Вип.2(1). С. 102-112.

5. Капська А. Й. Виразне читання. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.
6. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття. Київ : Вища школа, 1990. 175 с.
7. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навч. посібник. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
8. Маліновська Т. В. Виразне читання у підготовці студентів-філологів. *Взаємозв'язки української і зарубіжної літератури в шкільному курсі*. Житомир : ЖДПУ, 2002. С. 108-111.
9. Олійник Г. Виразне читання. Основи теорії. Навч. посібник. Київ : Вища школа, 1995. 207 с.
10. Олійник Г. Виразне читання. Посібник для вчителя. Тернопіль : Богдан, 2000. 224 с.
11. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. Тернопіль : Богдан, 2001. 224 с.

REFERENCES

1. Babych N. D. (1990) *Osnovy kultury movlennia*. [Fundamentals of speech culture] Lviv: Svit. 232. [in Ukrainian].
2. Buial'skyi B. A. (1990) *Poeziia usnoho slova: Azbuka vyraznoho chytannia: knyha dlia vchytelia*. [Spoken word poetry: The ABCs of expressive reading: teacher's book.] Kyiv: 255. [in Ukrainian].
3. Hohol Natalia. *Rozvytok navychky chytannia yak peredumova formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv*. [Development of reading habits as a precondition for the formation of pupils' communicative competence] Rezhym dostupu: www.didling.org.ua/ojs/index.php/ling/article/view/7/27 [in Ukrainian].
4. Hohol N. V. (2018) *Vyrazne chytannia na urokakh ukrainskoi literatury yak zasib estetychnoho vykhovannia v naukovo-metodychnii spadshchyni N. V. Voloshynoi*. [Expressive reading at Ukrainian literature lessons as a means of aesthetic education in the scientific and methodological heritage of N. V. Voloshyna] *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky, – Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. Pedagogical sciences*. Vyp. 2(1).102-112. [in Ukrainian].
5. Kapska A. Y. (1986) *Vyrazne chytannia*. [Expressive reading] Kyiv: Vyscha shkola. 168. [in Ukrainian].
6. Kapska A. Y. (1990) *Vyrazne chytannia. Praktychni i laboratorni zaniattia*. [Expressive reading. Practical and laboratory lessons] Kyiv: Vyscha shkola. 175. [in Ukrainian].
7. Kutsevol O. M. (2009) *Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury (kreatyvno-innovatsiina stratehiia): navch. posibnyk*. [Methodology of Ukrainian literature teaching (creative-innovative strategy): teaching guide] Kyiv: Osvita Ukrainy. 464. [in Ukrainian].
8. Malinovska T. V. (2002) *Vyrazne chytannia u pidhotovtsi studentiv-filolohiv. Vzaiemozv'iazky ukrainskoi i zarubiznoi literatury v shkilnomu kursii*. [Expressive reading for philology students' preparation. Relationships between Ukrainian and Foreign literature in the school course] *Zhytomyr: ZhDPU*. 108-111. [in Ukrainian].
9. Oliinyk H. (1995) *Vyrazne chytannia. Osnovy teorii. Navch. posibnyk*. [Expressive reading. Theory basics. Study guide] Kyiv: Vyscha shkola. 207. [in Ukrainian].
10. Oliinyk H. (2000) *Vyrazne chytannia. Posibnyk dlia vchytelia*. [Expressive reading. Teacher's Guide] Ternopil: Bohdan. 224. [in Ukrainian].
11. Oliinyk H. A. (2001) *Vyrazne chytannia. Osnovy teorii. Posibnyk dlia vchyteliv*. [Expressive reading. Fundamentals of theory. Teacher's Guide] Ternopil: Bohdan. 224. [in Ukrainian].